

בירור
ע"ד גירסת האגדתא
בענין גילוח דערב
ראש השנה

תדפיס מתוך הספר
הדרת פנים זקן
בענין גילוח וגידול הזקן לאור ההלכה
ח"ג טענה ומענה ג

מאת
משה ניסן ווינער
י"ל לקראת ערב ראש השנה תש"פ

בירור
ע"ד גירסת האגדתא
בענין גילוח דערב ראש השנה

תדפיס מתוך הספר
הדרת פנים זקן
בענין גילוח וגידול הזקן לאור ההלכה
ח"ג טענה ומענה ג

מאת
משה ניסן ווינער

י"ל לקראת ערב ראש השנה תש"פ

**A Textual Analysis
of Talmudic Statements
concerning
Grooming Practices
on the Eve of Rosh Hashana**

Excerpted from
Hadras Ponim Zokon
*An encyclopedic treatise regarding
the growth and cutting of the beard
in halachic perspective*
by
Rabbi Moshe Wiener

Copyright © 2019
by Rabbi Moshe Wiener
c/o JCCGCI
3001 West 37th Street
Brooklyn, New York 11224-1479
hadrasponimzokon@gmail.com

All Rights Reserved
ISBN: 978-0-359-93557-4

התוכן

ה.....	ביאור הטענה
ו.....	ישוב הטענה
ז.....	ישוב ראשון
ח.....	ישוב שני
ט.....	ישוב שלישי
י.....	ישוב רביעי
יא.....	ישוב חמישי
יב.....	ישוב ששי - שביעי
יג.....	ישוב - שמיני - עשרה
יד.....	ישוב אחד-עשר

נספח:

ע"ד שיטת ה"אגרות משה" זצ"ל

כח..... בענין מכונות גילוח (עם הסכמת הגר"ח קניבסקי שליט"א)

טענה ומענה ג

(גירסת האגדתא בענין גילוח דערב ראש השנה)

טענה:

איתא בטור או"ח סימן תקפ"א: "ערב ראש השנה . . . רוחצין ומסתפרין ע"פ המדרש, א"ר סימון כתיב כי מי גוי גדול וגו', ר' חנינא ור' יהושע אומרין איזו אומה כאומה זו שיוודעת אופי' של אלקי', פי מנהגיו ודיניו, שמנהגו של עולם אדם שיש לו דין לובש שחורים ומתעטף שחורים ומגדל זקנו ואין חותך צפרניו לפי שאינו יודע איך יצא דינו אבל ישראל אינם כן לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ומגלחין זקנם ומחתכין צפרניהם ואוכלין ושותין ושמחים בראש השנה לפי שיוודעין שהקב"ה יעשה להם נס, לפיכך נוהגין לספר ולכבס בערב ראש השנה..."

[והוא בירושלמי^א פ"א דר"ה ה"ג^ב, וכ"ה גירסת הרא"ש סוף מסכת

ר"ה. ועוד].

א. בס' רוח חיים (להגאון רבי חיים פאלאג'י) או"ח סי' תקפ"א: "...ומרן בב"י והרב"ח והרב פו"ד לא הראו לנו המדרש הלזה אי' מקומו ואני לא מצאתיהו במדרש אלא ירושלמי פ"ק דר"ה והרב משד"ר דב"ן ע"א כ' נמי ע"פ המדרש ולא ידעתי מה בא לחדש כיון שלא הראה לנו אי' מקום כבודו."

ובס' עמודי ארזים (דף נד) תי': "דרך הקדמונים לקרוא לאגדות בשם מדרש."

אבל ראה לקמן בפנים אות ג' שיש מציינים לויק"ר (אמנם בויק"ר דלפנינו ליתא). ועייג"כ בהערות לס' ראבי"ה הל' ר"ה סי' תקכ"ט.

ב. השינויים בין המדרש שהביאו הטור ובין הירושלמי שבידינו: בטור שם "אמר ר' סימון כתיב כי מי גוי גדול", ובירושלמי (שם) "ומי גוי", ובתורה (דברים ד, ז) כתיב "מי". שם בטור: "ר' חנינא ורבי יהושע 'אומרים'; אבל בירושלמי 'ר' חנינא ורבי הושעיי". בטור: "ר"ח ור"י אומרים איזו אומה כאומה זו וכו'", ובירושלמי: "חד אומר איזו אומה כאומה הזאת". בטור שיוודעת "אופי' של אלוקי", שלש תיבות אלה ליתא בירושלמי. בטור פי' מנהגיו ודיניו שמנהגו של עולם; ובירושלמי: ליתא פי' מנהגיו ודיניו אלא גורס בנוהג שבעולם. בטור:

מענה:

הנה רבים קמים ומעירים עלי האגדתא הלזו ואומרים שהוא פלאי במאד. ומקשים כקושיית הגאון החבי"ף (רבי חיים פאלאגי) בספרו "רוח חיים" חאו"ח סימן תקפא' (וכן הקשה בס' אור המאיר עה"ת רמזי ואתחנן ובדרוש לר"ה. ובעוד ספרים) שדברי האגדתא הללו תמוהים מאד שהרי לישראל נאסר גילוח הזקן, עיי"ש¹, וכולם כאחד עולים בקנה אחד שדברי האגדתא האלו אינם כפשוטן וח"ו אין למידן מכאן להקל כלל, וכותבין ליישב האגדתא בכמה אופנים. ומהם:

א

מבואר לקמן דע"כ צריכים לומר שהגירסא בירושלמי שלפנינו וכן בטור הנ"ל משובשת היא (או ששלטו בה ידי זרים) שהרי לא זו בלבד שיש כמה וכמה ראיות והוכחות ברורות שאין הגירסא שלפנינו הגירסא הנכונה [כדלקמן אות ד-י] אלא עוד זאת, הרי בהרבה מספרי רז"ל הקדמונים (וכן רבינו יעקב בעל הטורים בעצמו במקום אחר, וכן רבינו הגר"א) מביאים מאמר זה מלה במלה בשינוי נוסח, וגורסים: "מגדל שערו . . . מגלחין שערם" במקום "מגדל זקנו . . . מגלחין זקנם", או משמיטים תיבות אלו לגמרי [כדלקמן אות ג'].

אבל ראשית הכל עלינו לברר שאפילו אם הי' בידינו אך ורק נוסח הירושלמי והטור שלפנינו, מ"מ ע"פ הלכה לא היינו יכולים בשום

"אדם שיש לו דין"; ובירושלמי: "אדם יודע שיש לו דין". בטור: "ואין חותך צפורניו"; ג' תיבות אלו ליתא בירושלמי. בטור "לפי שאינו יודע"; ובירושלמי ליתא "לפי". בטור: "איך יצא דינו"; ובירושלמי "האיך דינו יוצא". בטור: "ומחתכין צפורניהן"; ב' תיבות אלו ליתא בירושלמי. בטור: לפי שיודעין שהקב"ה יעשה להם נס; ובירושלמי: "יודעין שהקב"ה עושה להם נסים" (ס' כש"ט להר" שם טוב גאגין - ח"ו במנהגי ר"ה).

ג. וראה לקמן אות ג' מספרו "ברכת מועדיך לחיים" איך שהוא עצמו גרס בלשון הירושלמי שם.

ד. ולכאורה ל"ק, דהא גילוח במספרים מותר, א"ו דגם לו הי' פשוט כדעת הפוסקים האלו האוסרים, דגם במספרים לאו דאורייתא איכא אלא שאינו לוקה רק בתער (שו"ת מנחת אלעזר ח"ב סי' מ"ח). ובשיטת החבי"ף בנדו"ד ראה לעיל ח"א ערך "רבי חיים פאלאגי".

אופן ללמוד משם להקל למעשה בפועל בדין העברת הזקן ע"י מספרים וסם וכו'.

שהרי כלל גדול הוא שאמרו שאין למידין הלכה מן האגדות (ירושלמי פאה פ"ב ה"ד)¹. ויש מהאחרונים שכתבו שאפילו כשאין האגדות סותרות התלמוד אין למידיים מהם, וכ"ש היכא דאשכחן סתירה מתלמוד, דאז אין למידיים לכו"ע.

[ראה מזה באוצה"ג לחגיגה (מילואים עמ' 65) בשם רב סעדי' גאון ורב האי גאון. אשכול ח"ב (ע' 47) בשם ר"ה גאון, תוס' ברכות דף מ"ח. ר"ן נדרים דף מ'. חידושי הרשב"א למגילה דף ט"ו. שו"ת הרדב"ז ח"ב סי' תרמ"ז, תוספות יו"ט לברכות פ"ה. שו"ת חכם צבי סי' מ"ט. שו"ת נודע ביהודה מהדו"ת חיו"ד סי' קס"א. שו"ת חו"י סי' רכ"ד. שו"ת כנסת יחזקאל סי' כ"ד, שו"ת כפי אהרן ח"ב יו"ד סי' ט"ז. ובארוכה ראה שדי חמד כללים מע' האל"ף אות צ"ה, ס' דברי סופרים (להרשב

ה. כ"כ להוכיח שאין מקום להקל ע"פ מאמר הירושלמי הזה (אף לפי הגירסא שלפנינו) במכתבו של הרה"ג וכו' ר' בנימין לעווין (מחבר ס' חמש ידות) הנדפס בקובץ "וילקט יוסף" מח' י"א סוף קונט' כ"ף מכתב י"א. וכ"כ עד"ז בס' עמודי ארזים דף נ"ד. בין השאר כתב הר' בנימין לעווין במכתבו הנ"ל: "... אך זאת יש לתמוה על אלו שסומכין א"ע על דבר משל שמביא המדרש לעקור בזה חמשה לאווין מן התורה, כי אם נחפוש דבר הלכה ממשלים כאלה אז נמצא כאלה וכאלה משלים שנמצא בהם היפך דעת התורה, ולדוגמא אציג מד"ר פ' אמור משל למלך ששלח פיזיגמא שלו למדינה כו' עמדו על רגליהם ופרעו את ראשיהם כו' ואני לא הטרחתי עליכם כו' עשרה מיני בהמות מסרתי לך כו' לא הטרחתי עליך להתייגע בהרים כו'. היתכן ללמוד מזה המדרש שמי שרוצה להתייגע ולקרות קש"מ פרוע ראש או לרדוף בהרים למצוא יחמור או חזיר יערי על המזבח הרי זה משובח ומי לא יבין שאך משל דרושי ולא כוונו להלכה להורות מזה. וכמה הרעיש הראב"ד ז"ל על הרמב"ם ז"ל על מה שהביא ראי' על ענין הקרבנות ממשל שהביא המדרש משל למלך שהי' לו בן והי' רגיל לאכול נבילות, אם כי גם הרמב"ם ז"ל חלילה לא חשב להוציא מזה דבר הלכה למעשה הקרבנות".

1. היות שאין הספר שנמצא מובא בזה תו"ד: הביא דברי הרא"ש מו"ק פ"ג סי' צ"ד שכתב וכן מצאנו בגדול שאבד עצמו לדעת מחמת שמפקירין אותו כגון שאול מלך ישראל שאבד את עצמו לדעת אלא שהי' איבוד מותר לו כדאיתא בבראשית רבה ואך את דמכם לנפשותיכם אדרוש מיד נפשתיכם אדרוש את דמכם, יכול אפילו נרדף כשאלו ת"ת אך, לפיכך לא הי' בכלל מאבד עצמו לדעת ונענשו עליו במה שלא הספידוהו כדאיתא ביבמות (ע"ח, ב) ויאמר ה' אל שאול ואל בית הדמים על שאול שלא נספד כהלכה, עכ"ד הרא"ש. וביאר הרב כפי אהרן שכונת הרא"ש שאחר שהביא דברי המד"ר הנ"ל דשאל לא מקרי מאבד עצמו לדעת מפני שהי' נרדף מהאויבים, הוסיף עוד להוכיח כן מסוגיא דיבמות, לפי

סופר) ח"א ערך "אין למידין הלכה מאגדה". אנציקלופדי תלמודית ערך "אגדה".

ובהסברת הענין למה אמרינן כן (דהלא סוף סוף חז"ל בעלי הש"ס אמרו האגדות) ראה באוצה"ג לחגיגה סי' ס"ז בשם רה"ג' ושם סי' ס"ח בשם רב שרירא גאון¹. ושו"ת מהרש"ג בהקדמת בן הגאון המחבר בשם אביו². וראה ספר הקנה (מג, ב) [3].

שאינן למידין הלכה מן המדרשים ואיך אנן ניקים ונילף מן המד"ר מה שלא נתבאר בתלמוד, ע"כ הוסיף שגם התלמוד סובר כדעת המד"ר ממה שנענשו על שלא הספידוהו כהלכה.

ז. ס"ל דדברי אגדה אינם כדברי שמועה ודבר הלכה, אלא כל אחד דורש מה שעלה על לבו כדבר האפשר, לפיכך אין סומכין עליהם.

ח. ס"ל דאין למידין מן האגדות מפני דאומדנא הם.

ט. וז"ל: "... אמרו חז"ל אין למידין הלכה מתוך דברי אגדה, שלכאורה קשה למה לא ילמדו הלכה מן האגדה, כיון שסוף סוף חז"ל בעלי הש"ס אמרו דבר זה, ובודאי הם לא אמרו ח"ו דבר שלא כהלכתא, וביאר לי הענין על פי מה שמבואר בכתבי האריז"ל איך שתוה"ק נכלל פרד"ס ר"ת פשט רמז דרוש סוד וכמו"כ יש ד' בחי' בכל מצוה, מעשה דיבור כוונה ומחשבה, והנה ע"י לימוד תוה"ק ע"י פשט, וכן בעשיית המצוה ע"י מעשה ממש אנו מתקנים את עולם העשי' וע"י לימוד הרמז ודבור המצוה אנו מתקנים את עולם היצירה, וע"י לימוד הדרוש וכוונת המצוה מתקנים עולם הבריאה, וע"י לימוד הסוד ומחשבת כוונת המצוה מתקנים את עולם האצילות. והנה ידוע שכל הנהגת העולם הוא ע"י מדת מלכות שהיא עולם העשי' ולכן צריך האדם לקיים המצוות ע"י עשיי' ממש ואינו די במחשבה כוונה ודיבור בלבד, והנה הלומד התורה ע"י רמז דרוש סוד ואינו לומד פשט, הוי כאילו קיים המצוות ע"י דיבור כוונה ומחשבה, ולא ע"י מעשה, שבודאי לא קיים המצוה כלל, משא"כ כשקיים המצוה ע"י מעשה אף שלא כיוון בהם הכוונה, אף שבודאי לא חשובה כ"כ כמו המקיים במעשה ובכוונה ובמחשבה, אבל עכ"פ בדיעבד יצא, נמצא שעיקר קיום המצוה תלוי במעשה וכמו כן עיקר לימוד תוה"ק הוא ע"י הפשט, וטעם הדבר הוא, משום שהמעשה והפשט הוא כנגד עולם העשי' היותר נמוך, הנה האדם המתקן תיקון הצריך בזה העולם התחתון, ממילא יתהוו כל התיקונים מעצמם גם בעולמות היותר גבוהים, משא"כ להיפך. . העולה מדבריו שלפעמים בעלי הש"ס היו אומרים דברים בעולם הנעלם והסתום ולא בעולם העשיי', והנה כ"ז הוא רק באם אמרו דבריהם דרך אגדה, אבל כל שאמרו דבריהם דרך הלכה בודאי הוא דבר השווה בכל העולמות אפילו בעולם העשיי' שלנו, ומובן לפי"ז שאין למידין הלכה מדברי אגדה, דהיא הנותנת, דכיון שאין אנו יודעין באיזה עולם המה מדברים ולכן אמרו דבריהם דרך אגדה ולא דרך הלכה להורות שהוא דבר שאינו שווה בכל העולמות, ואפשר שהם מדברים בעולם הגבוה מאוד, שאין הפגם מגיע לנו כ"כ ולכן אין אנו יכולין ללמוד מהם הלכה לפסוק כן אפילו בעולם העשיי' שלנו".

י. וז"ל: "בני הזהר מעתה שלא להורות מאגדות שאינם מושגים רק לבעלי הסוד".

ב

במיוחד מודגשת חלישות הטענה לאור העובדה שמקור אגדה הוא בתלמוד הירושלמי, דהרי ידוע שהירושלמי משובש הוא^א.

[וכן כתב הרב יד מלאכי (כללי שני תלמודים אות ו'): "אין לסמוך כלל על נוסחאות הירושלמי שבידנו כי כבר ידוע שהנוסחאות מרובים ומפולגים בטעיות חסיר יתיר וחרוף באופן שאין להחליט הדבר מתוך הנוסחאות שלנו (חוות יאיר סי' כ"ג וע' שו"ת זרע אברהם ח"א ר"ס ד' וסי' ה' דף ה' ג'). ובתשובות הרמב"ן סי' צ"ו כתוב לאמר כבר ידעת שרבו השבושים והנוסחאות בירושלמי והסיבה הגדולה מיעוט השגחת הלומדים בו ואין עומדים עליו רק א' בדור, ע"כ".

וכ"ה בתוספות יבמות (קד, א ד"ה מר סבר): ". . . והרבה דברים יש בירושלמי שצריך להפכם".

וכעין זה ראה תשובות הרשב"א "אלף רנה" סי' תקל"ו^ב ותוספות גיטין (עה, א ד"ה לאפוקי)^ג ושו"ת טוב עין (להחיד"א) סי' י"ח אות ל"ב^ד].

^א כ"כ בנדר"ד בקובץ "תורה מציון" שנה שביעית חוברת ב, ג סי' י"ד. ס' זקן אברהם מאמר שלישי אות ז', מאמר רביעי אות כ"ב, מאמר ששי אות ג'.

^ב וז"ל: ". . . והגירסא שבירושלמי בשלהי פרק בתרא דנזיר נראה באמת משובשת . . . אלא גירסא משובשת היא והפוכה מידי כותבי ספרים". (הביאו בקובץ "תורה מציון" (שם).

^ג מהפך הגרס' בירושלמי וז"ל: "והא דאמרינן בירושלמי בכל אתר אית לי' לרבי מאיר מכלל לאו אתה שומע הן והכא לית לי' ונראה להרב רבי אלחנן דגרסינן בכל אתר לית לי' והכא אית לי". (הביאו ב"תורה מציון" (שם).

^ד וז"ל: "ויש לעמוד כשעונין קדיש וכו' מצאתי הגהה כ"י לרב אחד ז"ל שכתב וז"ל בד"מ כתב משם הגהות מרדכי מהירושלמי דפרק תפלת השחר כד ענו אמנן יש"ר וכל דבר שבקדושה בעי למיקם ארגלוהי, ע"כ . . . ועם אדון הסליחה כי מקובלי הדור מפני רבינו האר"י זצ"ל הם חיים ומפי כתב הרב עיר וקדיש מהרח"ו ז"ל ומה לו להרב הכותב להטיח דברים, ומאי דתלי זיינני בירושלמי הנה בשער הכוונות שסידר מהר"ש ויטאל מכתבי מר אביו מהרח"ו ז"ל כתב וז"ל מורי ז"ל לא הי' קם בעניית איש"ר של הקדיש ואמר לי שאותו הלשון שהוא בירושלמי דמשמע ממנו דצריך לקום מעומד הנה הוא טעות ואיננו מן התלמוד ירושלמי עצמו אלא הגהת איזה חכם שהגי' אותו והאחרונים הדפיסוהו אח"כ בתוך דברי הירושלמי עכ"ל".

ג

וכ"ש בנדון דידן דלא זו בלבד שאנו יודעים שיש שיבושים בנוסחאות הירושלמי בכלל, אלא יתר על כן: מצינו בהרבה מקומות בספרי הקדמונים (וגם גדולי האחרונים) המביאים מאמר זה מהירושלמי בשינוי הגירסא בהשמטת תיבות "מגלחין זקנים"*.

בראשם הוא ספר המנהיג^{טו} לחד מן קמאי הראשונים ה"ה רבינו אברהם ב"ר נתן ירחי (שעליו כתב היד מלאכי בכללי שאר המחברים והמפרשים אות כ"ב: "יתר יש לסמוך על ס' המנהיג מעל ס' השלחן כי מחבר ס' המנהיג ה' רב גדול יתר ממחבר ס' השלחן, הריב"ש בס' מ') ובהלכות ראש השנה שלו בסעיף א' הביא המאמר הזה מלה במלה בשם הירושלמי בשינוי גירסא,

פו. הביאו בזה בס' מופת הדור (תולדות הנו"ב) [וז"ל " . . . וממה שאי' בירושלמי סוף מס' ר"ה בנוהג שבעולם . . . אינו ראי' כי באמת הגירסא הנכונה בירושלמי כמו שהעתיקה בס' המנהיג ה' ר"ה . . .]. קובץ "תורה מציון" שנה שביעית חוברת ב', ג' סי' י"ד. שו"ת מנחת אלעזר ח"ב סי' מ"ח. זקן אברהם מאמר שלישי אות ז'. תורה תמימה (דברים ד, ח). עמודי ארזים דף נ"ד. ובשד"ח (אסיפת דינים מע' ראש השנה ב"השמטה" לס' א' אות ט'): " . . . ובס' אורחות חיים החדש בס' תקפ"א בתורת מר מחותנו הגאון מברעזאן יצ"ו ראיתי שכתב בס' המנהיג גריס ג"כ בירושלמי הני"ל 'ומגלחים שערם'".

*הערת הגאון רבי יעקב חיים סופר שליט"א:

בהך מילתא כתבתי בס"ד בתוספת חיים שבס"ס צוואה מחיים (אות מ"ט) ע"ש, ועוד כ' בס"ד במק"א ואכמ"ל. וכאן רק אעורר שמצאתי בס"ד לרבינו אליעזר מגרמייזא ז"ל בעל הרוקח בספרו מעשה רוקח (הנדפס בסאניק תער"ב) סי' קל"ב שגרס כך "בירושלמי פ"ק דר"ה גרסינן בנוהג שבעולם אדם יש לו דין לובש בגדים שחורים ומגדל זקנו וכו' אבל ישראל אין עושיין כן שהם מובטחים בהקב"ה שימחול עונותיהם ולובשים לבנים ומגלחים וחותרין צפרנים ואוכלים ושותין שהקב"ה מוציא דיננו לכף זכות וקורע גזר דיננו". ומלבד דיש לפרש ומגלחים וחותרין דקאי רק אציפורנים (אלא שאינו מוכרח ויש לדחות) יש לומר עוד דקאי אנילוח דראש ולא קאי אזקן אף שברישא נקט ומגדל זקנו הלא בסיפא לא נקט מידי ויש מקום לפרש אראש וי"ל. ועיין שבלי הלקט השלם (סי' רפ"ד).

מיהו בספר חכמת הנפש ואף הוא מרבינו אליעזר ז"ל בעל הרוקח (וכמ"ש הגר"ח סתהון ז"ל בהסכמתו לספר ע"ש) מצאתי (דף כ"ג סע"ב) שכתב "טלה כשם שגוזזין אותו כל שנה ושנה ומגדל שער, כך שער ראשו וזקנו של אדם מגלחין ומגדלין" ע"ש. אלא שיש לפרשו עפ"י מ"ש מר נ"י בספרו (עמוד צ"ט הערה 126 ועיין במכתבי [לעיל] אות ט' ע"ש).

וז"ל: "ואמר בירושלמי כי מי גוי גדול אשר לו אלקים קרובים אליו כה' אלקינו וגו' איזו אומה כאומה הזאת, בנוהג שבעולם אדם יודע שיש לו דין לובש שחורים ומתעטף שחורים ומגדל שערו שאינו יודע האיך דינו יוצא אבל ישראל אינן כן אלא לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ומגלחים את שערם ואוכלין ושותין ושמיחין שיודעים שהקב"ה יעשה להם נסים¹⁰". ר"ל מגלחין את שערן ערב ראש השנה שלא יהו פרועי ראש ביום הדין . . ."

הרי לפניך בפירוש שהגירסא בכל מקום "שערן" ולא "זקנם", ולא זו אלא אף זו כותב המנהיג בנתינת טעם להירושלמי מדוע מגלחין "שערן", כדי שלא יהיו מגודלין שער בר"ה, וכתב שם שלא יהיו פרועי ראש, אבל "זקן" מאן דכר שמי¹¹.

ואם כי בירושלמי שלפנינו נאמר ומגדל "זקנו" ומגלחים "זקנם" גירסא משובשת היא והפוכה בידי כותבי ספרים כנ"ל, ואולי ממנה העתיקו כן בטור או"ח, אמנם הגירסא הנכונה היא ומגדל "שערן" ומגלחין "שערן" כגירסת המנהיג בירושלמי, וכדאי הוא לסמוך עליו (כאשר כתב היד מלאכי הנ"ל) כי בודאי ראה את הירושלמי בגירסא זו, וכאשר היה לפניו כן העתיק בספרו המנהיג ולפי גירסתו אין מן הצורך לדחוק דברי הירושלמי לפי פירוש המראה פנים שם¹².

10. שינויים בין הירושלמי שהביאו הס' המנהיג ובין הירושלמי שבידינו: בהמנהיג שם: כי מי גוי גדול אשר לא אלקים. ובתורה כתיב "לר". במנהיג: "נוהג שבעולם"; ובירושלמי: "בנוהג". במנהיג: "שי שבו דין"; ובירושלמי: "שיש לו דין". במנהיג: "ומגדל שער"; ובירושלמי: "ומגדל זקנו". במנהיג: "שאינו יודע"; ובירושלמי: "שאינו יודע". במנהיג: "ומגלחין את שערן"; ובירושלמי: "ומגלחין זקנם". (ס' כש"ט שם).

11. קובץ "תורה מציון" שם.

12. שם.

ובמראה פנים על הירושלמי שם פי' דכוונת תיבות "מגלחין זקנם" הוא: "מתקן שערות ארוכות וליפות זקנו". וראה לקמן הערה 44.

וגדולה מזו, הלא ידוע שרבינו יעקב בעל הטורים הוא עצמו חיבר קיצור פסקי הרא"ש, ובקיצור פסקי הרא"ש בפ"ק דראש השנה"ו אנו רואים לעינינו שכתב וז"ל:

" . . . מה שאין מגלחין בר"ה טעות הוא בידם דאמר רבי סימון כתיב מי גוי גדול אשר לו אלקים קרובים וגו' . . . בנוהג שבעולם אדם יודע שיש לו דין לובש שחורים ומתעטף שחורים ומגדל שערות שאינו יודע האיך דינו יוצא אבל ישראל אינם כך אלא לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ומגלחין ואוכלין ושמחים בר"ה לפי שיודעים שהקב"ה עושה להן נס".

הרי לפניך שבפסקיו שנאמר שם הכל להלכה נאמר בו "שערות" ולא הזכיר "זקן" כלל ותיבת "מגלחין" הנאמר שם מוסב על "שערות" האמור מקודם.¹

וא"כ (א) איך יסתור דברי עצמו שבטור מביא גירסא "זקנן" ובקיצור פסקי הרא"ש בפ"ק דר"ה הביא גירסא "שערות" ובפרט ע"פ הידוע שחיבר הטור קודם קיצור פסקי הרא"ש (יד מלאכי כללי ריב"ה אות כ"א).

(ב) ועוד האיך ישנה דברי אביו הרא"ש, שברא"ש בפ' בתרא דר"ה כתוב שם "זקנן" ובקיצור פסקי הרא"ש מביא "שערות" ואינו מזכיר כלל "זקנן". וזאת אפסיקא הלכתא שהפסקים הם עיקר (יד מלאכי כללי הרא"ש סי' מ"ו).

(ג) לפי דברי היד מלאכי (שם סי' כ"ב) שאין דרך בעל קיצור פסקי הרא"ש להוסיף שום דבר שלא נזכר בהרא"ש. וא"כ האיך הוסיף לאמר גירסא "שערות" אשר ברא"ש לא נאמר כן.

¹ הביאו בזקן אברהם שם וגם במאמרו הששי. פינות הבית סי' ק"ו.

² זקן אברהם מאמר שלישי שם.

אלא ע"כ צריכין לומר שגם בהרא"ש הי' כתוב "שערות" ונשתבש, או חלו בו ידי זרים, והם כתבו שם "זקנן" ולפי"ז לא הוסיף שום דבר^{כא}.

ובפרט שגם התשב"ץ ב"ספר התשב"ץ" (ח"א סי' קנ"ז)^{כב} כתב וז"ל:

" . . . גרסינן בירושלמי פ"ק דר"ה (ה"ג) כתיב מי גוי גדול אשר לו אלקים קרובים אליו וגו' ר' חמא ב"ר חנינא ור' אושעיא חד אמר איזו אומה כאומה זו בנוהג שבעולם אם אדם יודע שיש לו דין לובש שחורים ומתעטף שחורים ומגדל שערו שאין יודע האיך דינו יוצא אבל ישראל אינן כן לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ומגלחין שערם ואוכלים ושותים ושמחים וגו'".

וכן, כתב התשב"ץ כנוסח הזה בספרו "חידושי הרשב"ץ למס' ראש השנה" (י"ח, ב)^{כג}.

ועתה צאו וראו דבריו מאירים, מעולפת ספירים, ומי הוא זה ואיזה הוא אשר לא יודה שבירושלמי שלפני התשב"ץ נאמר בשניהם (אצל גידול ואצל גילוח) "שער" ולא "זקן" כאשר אומר "גרסינן הכא בירושלמי", אמנם אח"כ עלו בו קמשונים והעמידו נוסחאות שונות, כאשר ידוע לכל לומד תורה שהירושלמי משובש הוא, וכנ"ל אות ב"ד.

זאת ועוד אחרת הרי גם בילקוט שמעוני תהלים (מזמור קמח)^{כה} גרסינן:

"כתיב מי גוי גדול . . . ר' חנינא ורבי אושעיא איזו אומה כאומה זו . . . בנוהג שבעולם אדם יודע שיש לו דין לובש שחורים ומתעטף

כא. שם מאמרו הששי.

כב. הביאו בשדי חמד פאת השדה מע' הגימ"ל סי' א'. עמודי ארזים שם, שערים מצויינים בהלכה (על הקשו"ע) סי' ק"ע.

כג. הביאו בזקן אברהם מאמר שלישי שם.

כד. שם.

כה. הביאו בההערה ע"ד הר"ן ספ"ד דר"ה. זקן אברהם מאמר שלישי שם.

שחורים ומגדל זקנו . . . אבל ישראל אינן כן אלא לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ומגלחין שערם . . .”

וכ"ה גם בילקוט שמעוני פ' ואתחנן (רמ"ז תתכ"ה):¹²

” . . . ר' חנינא ור' הושעיא איזה אומה כאומה זו . . . בנוהג שבועולם אדם יודע שיש לו דין לובש שחורים ומתעטף שחורים ומגדל (זקנו) [שערן] . . . אבל ישראל אינו כן אלא לובשים לבנים ומתעטפין לבנים ומגלחין שערן . . .”

ואל תתמה על השיבושים שנפלו פה ובירושלמי ובהטור במלת “זקנם”, פקח נא עיניך וראה בס' “בן נון” הוא חלק השביעי מספרי “מאורי אור” הנודעים לשם ולתהלה בספר שם הגדולים (להחיד"א) להדיין דק"ק מיץ מורה מקום ובקיאות גדול בכל התלמוד מוהר"ר אהרן ווירמש [ראה לעיל ח"א בערכו] כתב שם במס' נדרים בהלכות (דף מ"ח, ב) וז"ל: ומה אעשה בספרים שלפני הב"י הי' כתוב כמו בספרים שלנו להדיא כדברי הב"י ולפני הט"ז נשתבש וחסר ודברי הב"י שרירין וקיימין, ע"כ - אף כאן אם התשב"ץ אומר “גרסינן הכא בירושלמי” ומביא שם הגירסא “שערן” בודאי הי' לפניו הירושלמי וכך הי' כתוב שם “שערן” וכן המנהיג וכן הילקוט שמעוני וכן הריב"ה בעל הטורים בעצמו וכל הגדולים אשר עמו כולם ראו הירושלמי נדפס במלת “שערן” ואח"כ נשתבש או שהי' במעל הזה ריקים ופוחזים. וחוף מזה שכבר נתבאר לעיל אות ב' שהירושלמי הוא משובש¹³.

ולשון אגדה זו מובא גם בספר ראבי"ה¹⁴ לחד מן קמאי הראשונים (ה"ה רבינו אליעזר ברבי יואל הלוי נכד הראב"ן ומחבר ס' אבי העזרי) במסכת ראש השנה סימן תקכ"ט ושם כתוב:

כ.ו. הביאו בשו"ת דברי מרדכי סי' י"ח. קובץ “תורה מציון” שם. שו"ת מנחת אלעזר שם. עמודי ארזים שם.

כ.ז. זקן אברהם מאמר ששי בתחילתו.

כ.ח. הביאו בקונטרס תוספות חיים (הוספות לס' צוואה מחיים להגאון רבי חיים פאלאגי) להר" יעקב חיים סופר שליט"א (ירושלים, תשל"ז) עמ' ל"ו.

”ובויקרא רבה איתא נמי, וכתב שם מגלחים שערים”.

וכ”ה גם בילקוט שמעוני פ’ ואתחנן (רמז תתכ”ה):

ועיי”ש בהערות המהדיר שם אות ה’ ויו”ד וי”א דלפנינו בויק”ר
לא נמצא.

דשם בהלכות תענית (סימן תתע”ו) הביא הדברים הנ”ל בזה”ל:
”... ובויקרא רבה גרסינן אמר רבי סימון ומגלחין שערים ואוכלין
ושותין ושמחים בראש השנה ונכנס בדין ויוצאין בדימוס לפי
שהקב”ה הוא עושה [להם] נס”כט.

וכן בהגהות מיימוניות^ל (חיברם תלמיד מהר”ם מרוטנבורג) על הרמב”ם
הלכות שופר (פ”א ס”ק א’) כתב:

”... וגרסינן בירושלמי פ”ק דר”ה אמר ר’ סימון... אבל ישראל
אינם כן אלא לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ומחתכין צפרניהם
ואוכלים ושותים ושמחים בר”ה לפי שיודעין שהקב”ה עושה להם
נסים... ובויקרא רבה איתא נמי כה”ג שמגלחין שערים”.

יש להעיר, דאפילו את”ל שכוונת הטור הנ”ל בכתבו “מדרש”
הוא (לא מהירושלמי כנ”ל כ”א) מויקרא רבה, הרי הראבי”ה וגם ההגהות
מיימוניות מעידים שהגירסא גם בויקרא רבה שם היא “ומגלחים
שערים” ואף אנחנו אין אנו מוציאים גירסא אחרת מלבד מה שהביא
הראבי”ה והגהות מיימוניות ולהעיר שגם הערוך השלחן (מובא לקמן)
הביא הלשון בשם “מדרש ויקרא” וגם הוא השמיט תיבת “זקנים”.

^{כט}. יש להעיר מלשונו במס’ ר”ה שם: “ובירושלמי בפ”ק דמכילתין גרסינן... ובויקרא רבה
איתא נמי... “ובהלכות תענית שם: “מן הירושלמי דר”ה וממדרש ויק”ר דגרסינן א”ר
סימון... “הרי גירסתו בהירושלמי הי’ “מגלחין זקנים”. משא”כ בויק”ר שלפניו: “מגלחין
שערים”. ולהעיר שבלשון הטור הנ”ל הזכיר להדיא רק “מדרש” ולא “ירושלמי” למקורו.
דדו”ק.

^ל. הביאו בביאורי הגר”א לשו”ע או”ח סי’ תקפ”א ס”ד (הועתק לקמן בפנים). זקן אברהם
מאמר שלישי שם.

וכן הביא בנוסחא זו את הירושלמי הגאון בעל "גדולי תרומה" בספרו "בינה לעתים" (דרוש ב')^ל וז"ל:

"... ונתייסד ע"פ מאמרם ז"ל בירושלמי פ"ק דר"ה על פ' כי מי גוי גדול אשר לו אלקים קרובים אליו איזה אומה כאומה הזאת, בנוהג שבעולם אדם יודע שיש לו דין לובש שחורים ומתעטף שחורים ומגדל שערו שאינו יודע האיך דינו יוצא. אבל ישראל אינו כן אלא לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ומגלחים שערם ואוכלים ושותים ושמחים יודעים שהקב"ה עושה להם נסים".

* * *

ועל אחת כמה וכמה שגם הגר"א הביא דברי הירושלמי הללו בשינוי גירסא בהשמטת תיבות "מגלחים זקנם", וזה לשונו (בביאוריו על שו"ע או"ח סי' תקפ"א ס"ד): "ס"ד מכבסין ומסתפרין, ירושלמי פ"ק דר"ה ומ"ר א"ר סימון כתיב כי מי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים וגו' ר"ח בר חנינא ור' הושעיל' חד אמר איזה אומה כאומה הזאת בנוהג שבעולם אדם יודע שיש לו דין לובש שחורים ומתעטף שחורים ומגדל זקנו שאינו יודע היאך דינו יוצא, אבל ישראל אינן כן אלא לובשין לבנים ומתעטפין לבנים ואוכלין ושותין ושמחים ויודעין שהקב"ה עושה להם נסים והביאו הרא"ש שם ומרדכי שם והג"מ וטור".

הרי שראה הגר"א איך שהרא"ש והטור וכו' מביאים מאמר הזה וגם ציין הן לירושלמי הנ"ל והן למדרש רבה, ואעפ"כ דייק וגרסה בשינוי הנוסחא כנ"ל. או אולי שלפני הגר"א הי' דפוס הרא"ש והטור (הירושלמי והמדרש רבה) בגירסא משונה מכמו בהרא"ש והטור שלפנינו.

[וידוע ומפורסם עד כמה טרח ויגע וציער הגר"א את עצמו קודם שקבע שום הגהה חדשה - ואמר תלמידו המובהק הגר"ח מוואלאזין

❧ הביאו בשדי חמד כללים מע' הגימ"ל אות ע"ה. ס' מופת הדור שם. זקן אברהם מאמר שלישי שם, עמודי ארזים שם.

"אשר קיבל מהודו ושמע מפה קודש הקדשים, כי כל שיטה או הגה"ה שקידש בנגלה לא קבעה עד אשר עלתה ארוכה ע"פ אותה הגהה או שיטה ללא פחות מט"ו עד עשרים סוגיות בכל דברי התנאים ואמוראים הנמצאים אתנו"^לב].

* * *

וראה גם בס' חמדת ימים (ח"ב פ"ה)^לג שהעתיק המדרש בזה"ל: "אדם שיש לו דין לובש שחורים ומתעטף שחורים ומגדל שערו . . . אבל ישראל אינו כן לובשים לבנים ומתעטפין לבנים ומגלחין שערן . . ."

ושם בריש פרק ו' העתיק ג"כ המדרש הזה בזה"ל: "ומגלחין שערן".

כ"ב. הקדמת תלמיד הגר"א לפירושו על מס' שקלים: "תקלין חדתין" ו"משנת אליהו". וז"ל: ". . . ואען ואומר כי רבינו הגדול [הגר"א] לא על רוחב בינתו ושכלו העמוק בלבד סמך בהגהותיו אף כי ידיו רב לו בעומק שכלו, עמוק עמ"י למשקל ולמטרי בשמעתתא לאסוקי אליבא דהלכתא כאחד מן הגאונים הראשונים, אשר היו בכמה דורות לפניו, אשר לא יוכל איש לומר, כ"א ישתכחו הגהותיו, או ישתבשו אהדריניהו בפלפולי, עכ"ז העירו כל תלמידיו וגאוני וגדולי זמניו, כי לא מלאו לבו לחדש איזה שיטה חדשה נגד הראשונים, או להגי' איזה הגהה חדשה, כ"א אחר אשר עמד בדבר אשר נתקשה בו כמה ימים וכמה לילות בגודל יגיעה ורב העמל עד אשר זהמתו חיתו להם ולא דבר עם שום אדם בעולם וחשך משחור תארו. והודיע צערו לרבים אשר לפניו, כי לא הי' בוש לשאול אפילו ממאן דמנקט לביזרי" ואחר אשר האיר הוי' עיניו למצוא דרך סלולה. ע"פ שיטה חדשה או הגהה. עוד לא התברך בלבבו לאמר שלום יהי' לי כ"א אחר רב הפשפש ומשמוש ושקול דעתו הרחבה מני ים וחיפוש אחר חיפוש בשני התלמודים ובכל דברי התנאים והאמוראים אשר היו סדורים לנגד עיניו אי אזלה שיטתו או הגהתו אליבייהו בדרך סלולה וכבושה בלי נטות אפילו כמלא נימא, ואם ברב חתירתו אשר חתר בה מצא בה נקב וסדק קטן כמלא אפילו סדקית דקדוק אחד קל נגד ב' התלמודים. גודל חריפותו לא שחדתו ועוצם גודל פלפולו מדרך האמת לא הטתו, ושלחה ויצאה מבינתו. ועיניו לא חסו על רוב העמל ויגיעתו לכחלה וליפותה, כי בלתי אל האמת היתה נתיבתו, ומסר נפשו על דקדוק אחד מרבותינו התנאים והאמוראים, עד אשר משמים חסו עליו, ונחה עליו רוח דעת ה', אז קרן עור פניו. והי' לו לשמחת לבבו כמוצא שלל רב, או אז תחזקנה ידיו לעשות הגהה, או שיטה חדשה כאשר הראה לו משמי' מפענח נעלמים בכמה סוגיות הקשות, כאשר שמעתי מפי קדשו של תלמידו המובהק הגאון האמיתי מוהר"ר חיים נ"י הנ"ל [כנ"ל בפנים] . . ."

כ"ג. הביאו בוקן אברהם מאמר רביעי אות כ"ב.

וגם הגאון החבי"ף (רבי חיים פאלאגי - ראה לעיל ח"א בערכו)^{לז} בספרו "ברכת מועדיך לחיים" (ח"א דרוש ה' לתשובה דף ק, ב)^{לה} מביא בשורה כ"א הירושלמי דר"ה בזה"ל: "אבל ישראל אינו כן אלא לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ומגלחים ואוכלים ושותים ושמחים - ואינו מזכיר כלל תיבת "זקנם".

וכן בספר "סם חיים"^{לו} הנדפס בשנת תנ"ב בהסכמת מהר"י אבוהב (בדף כ"א שורה י"ז בשערי רצון) מביא הירושלמי בזה"ל: "א"ר סימון כי מי גוי גדול איזה אומה כאומה זו, בנוהג שבעולם אדם יודע שיש לו דין לובש שחורים ומתעטף שחורים אבל ישראל אינו כן אלא לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ואוכלים ושותים ושמחים בר"ה שיודעים שהקב"ה יעשה להם נס" - ולא הזכיר לא "שערן" ולא "זקנם" ולא "מגדלין" ולא "מגלחין".

ובספר "בית ועד לחכמים"^{לז} (באות ב') מביא ג"כ הגירסא בשם הירושלמי "אבל ישראל מגלחים שערם".

וכן מצינו בספר "אוצר לשון חכמים" (להר"ק"א פערלא)^{לח} באות ב' בד"ה בנוהג שבעולם שגם הוא הביא הירושלמי הזה בנוסחא "ומגדל שערן" "ומגלחין שערם" ומסיק שם בזה"ל: "ומגלחין שערם כצ"ל, וכ"ה הגירסא בילקוט שמעוני (תורה רמז תתכ"ה) וכן נכון להג"י בטור או"ח סי' תקפ"א".

וראה ההגהה שנדפסה ע"ד הר"ן ספ"ד דר"ה^{לט}, "צ"ל שערם וכ"ה

לד. ראה לעיל בפנים מ"ש מספרו רוח חיים חאו"ח סי' תקפ"א ע"ד דברי הירושלמי הללו. וראה לעיל הערות 2, 4.

לה. הביאו בזקן אברהם שם.

לו. הביאו שם.

לז. הביאו שם.

לח. הביאו שם במאמר הששי.

לט. הביאו בקונט' תוספות חיים שם.

בס' המנהיג ובילקוט דברים רמז תתכ"ה ובילקוט תהלים מזמור קמ"ח".

וכן בספר "שרידי ירושלמי" (מלוקטים מהגניזה שבקהיר במצרים)² בדף 313 הביא "מגדל שער" ו"מגלחין שערם".

וכנ"ל גם הערוך השלחן (או"ח סי' תקפ"א ס"ק י"ג) הביא הלשון (בשם מדרש ויקרא) בהשמטת תיבת "זקנם".

* * *

ויש להעיר מתשובת הרשב"א (המיוחסות להרמב"ן) סימן רל"ב על הגמרא בזבחים לז, ב קרנות וכו' ובמספרים שלנו היפך ממה שאמרו חכמים אם לתקן, והשיב אין סומכין בזה על הגמרא כ"א ע"פ רוב ספרים המדוייקים ומתקנים המיעוט ע"פ הרוב דמקרא מלא דבר הכתוב אחרי רבים להטות, עיי"ש ודו"ק^{מא}.

* * *

ועל אחת כמה וכמה שיש הרבה ראיות והוכחות שאין "מגלחין זקנם" הגירסא הנכונה במאמר אגדה זהה^{מב}, כדלקמן אות ד-י:

ד

בשו"ת חתם סופר (חאו"ח סו"ס קנ"ט) כתב הגאון חתם סופר בעצמו דמפני שבימי גזירת תתנ"ז הי' גודל הצרות ליהודים והסכנת נפשות

^{מא}. הביאו בשו"ג הירושלמי שם (בקצת דפוסים).

^{מב}. הביאו בענייננו בזקן אברהם מאמר שלישי שם.

^{מג}. בענין תיקון גרסאות הגמרא בכלל, ראה לעיל הערה 32 מ"ש מתלמיד הגר"א. וראה ברמ"א יו"ד סי' רע"ט ופתחי תשובה שם בשם שו"ת יד אלי'. הקדמת המהרש"א לחידושי אגדות, נחפה בכסף חו"מ סי' י"ב (דף צ"ד, ב). רבינו בחיי פ' אמור על הוכחת הגמ' שכל דבר שבקדושה צריך עשרה שנאמר ונקדשתי בתוך וכו'. רשב"ם ב"ב ס"ט, א ד"ה קנים דקים. תוספות נזיר נ"ג ד"ה בתר דשמעי'. תוספות ברכות ס"א גבי אלקנה. רש"י שבת נ"ה, ב ד"ה מעבירים. הקדמת רבינו ירוחם על מאמר רבי יוסי (שבת קי"ח, ב). ועוד בכ"מ, ואכ"מ (מקומות הנ"ל נסמנו בזקן אברהם מאמר שלישי אות ז' עיי"ש שהאריך קצת).

ע"כ על צד ההכרח גדול התיירו הגדולים לשנות מלבוש ולגלח זקנם (בלי תער) כדי שלא יכירום האויבים כי אז כבר גלחו הגוים זקנם (ע"פ מעשה ממלך פולין שהי' סריס ע"כ החלו העמים לגלח זקנם אז) ע"כ נשתררב המנהג באשכנז לספר זקנם ורק מופלגי תורה היושבים בביתם הם מגדלים זקנם ואותן שלפני הגזירה שברחו לארץ פולין לא באו לכלל היתר זה, עכ"ד. עכ"פ מודה החתם סופר כי קודם גזירת תתנ"ו הי' כולם מגדילים זקנם גם באשכנז (וכמ"ש שם באותה תשובה שגם הגויים הלכו מלפנים מגודלי זקן ולא גלחו כלל) וא"כ קשה על הטור בשם המדרש וירושלמי שלפנינו שכתב בלשונם "מנהג של עולם" וכו' אבל ישראל וכו' "ומגלחין זקנם" - הא גם אם נאמר די' היתר לספר זקנו הא עכ"פ "מנהג של ישראל" לא הי' כן כלל בזמן התלמוד והמדרש לא ידעו עוד מזה לספר זקנם כיון שהוא הרבה קודם גזירת תתנ"ו לפי דעת החתם סופר [וכ"כ רבים. ראה הנסמן לעיל בטענה ומענה א' אות י"א] וגם האומות הי' מגדלים זקנם בזמן התלמוד כנזכר בדברי החתם סופר^מ, והיכן הי' זה המנהג שכתב המדרש ובפרט אצל בני ישראל אלא ע"כ ברור שהגירסא "מגלחין שערם" כמ"ש בספר המנהיג וכל הני רבוותא מגדולי הקדמונים וגם מגדולי האחרונים כנ"ל אות ג' ולק"מ וזהו ראי' מוכרחת שצ"ל "מגלחין שערם" כגי' הנז' וע"ז שייך מנהגה של אומה זו וזה ברור. (וראה לעיל ח"א ערך "רד"ק" שבימי דוד המע"ה לא היו כלל ישראל מגלחים זקנם כלל וכלל והרד"ק כתב שזהו מנהג שהיו נוהגים כן שלא לגלח השער אפילו במספרים א"כ גם לדבריו מנהג שנהגו כן מזמן קבלת התורה א"א להתירו. ועכ"פ איך שייך לומר מנהגה של אומה זו לגלח זקנם בערב ראש השנה דהא אדרבה אז הי' מנהגן של ישראל שלא לגלח לעולם הזקן אפילו במספרים כנז' אלא ודאי ברור דהגי' "ומגלחין שערן"^מ.

מג. אבל צע"ג במ"ש שגם האומות היו מגדלים זקנם כנ"ל ח"ב פ"ד הערה 4.

מד. שו"ת מנחת אלעזר ח"ב סי' מ"ח.

ה

ידוע דבריש שתא עושיין לסימנא מלתא עניינים שמראים ומסמנים לסימן טוב ולטובה אות. ובמדרש (ירושלמי) שם משמע כן כי לכבוד יום הדין ולשמחה ולנוי והדר גופא עושים זאת, וגילוח הזקן מצינו שהוא ר"ל לסימן אות ומשל על חורבן וכליון כמ"ש באבות דרבינו נתן פכ"ז "ובוזי יקלו זה סנחריב שנהג בזיון לפני המקום לפיכך ביזהו הקב"ה ופרע ממנו ע"י מלאך וגילח ראשו וזקנו וחזר בבושת פנים אל ארצו". גם מצינו שגילוח הזקן אפילו במספרים הוא משום צער ואבל וחרפה היא לנו כמ"ש הרד"ק (ש"ב י, ה) "כי לא הי' מנהגם לגלח הזקן אפילו במספרים אלא אם כן משום צער ואבל כמ"ש מגולחי זקן וקרועי בגדים, וחרפה היא גילוח הזקן", [ראה לעיל ח"א ערך "רד"ק"] וכ"כ הרלב"ג שם "ויגלח חצי זקנם כדי לנוולם", וזה לשון הפרי מגדים (במשב"ז או"ח סי' תקס"א): "פסוק הוא בירמי' (מא, ה) ומגולחי זקן, היינו במספרים כי בתער לא יעברו ח"ו על הרבה לאוין, ומכאן תוכחה מגולה אדרבה השחיתו זקנם לניוול בשביל חורבן הבית לא כאותן שאומרים שגילוח הזקן הוא תואר להם. [ראה לעיל ח"א ערך "פרי מגדים"] וראה באיכה רבתי: "בשעה שחרב בית המקדש בא אברהם לפני הקב"ה בוכה וממרט זקנו כו"מ^ה.

וראה בירמי' שם דכתיב ויבאו אנשים משכם משילה ומשומרון שמונים איש מגולחי זקן וקרועי בגדים ומתגודדים ומנחה ולבונה בידם להביא בית ה', ע"כ, ופירש"י (ועוד ממפרשי תנ"ך שם) כשנסעו מביתם לא היו יודעים מחרבן הבית ובדרך שמעו קרעו בגדיהם וגלחו זקנם [שלא במקום הפיאות כנת' לעיל ח"א ערך "רד"ק", עיי"ש]. וא"כ יפלא מאד דברי הירושלמי דקאמר דישראל אינו כן

אלא לובשיין לבנים "ומגלחים זקנם" הרי גילוח הזקן הוא לאות חדוה - ואיפכא כתיב בירמי' הנ"ל דגילוח הזקן הוא סימן אבלות^מ.

ועפ"ז הק' על לשון אגדתא זו גם הגאון בעל שו"ת שואל ומשיב בספרו "דברי שאול" על יו"ד סי' ש"ץ שהביא הפסוק מירמי' הנ"ל שממנו מוכח דגילוח הזקן הוא צער, וכתב ע"ז וז"ל: ". . . ועי' בטור או"ח סי' תקפ"א שמעתיק המדרש דמי שיש לו דין אינו מגלח משמע דבצער אינו מגלח ומקרא [דירמי' הנ"ל] מבואר להיפך וצ"ע ועי' במו"ק דף כ"ו בתוס' ד"ה משכם".

וכן הביא השדי חמד (פאת שדה מע' הגמ"ל סי' א') להקשות על לשון הירושלמי והטור שלפנינו מטעם זה.

וכן בספר פרדס יוסף עה"ת (ויקרא י"ט, כ"ז) הניח גירסת "מגלחין זקנם" בצ"ע מטעם זה.

ובמיוחד עמד ע"ז בעל תורה תמימה (דברים ד, ח ס"ק טו) וז"ל: ". . . ומה שאמר ומגלחין זקנם - הנה בספר המנהיג הלכות ר"ה מביא דרשה זו ובמקום מגלחין זקנם גורס מגלחין שערן וכן למעלה במקום ומגדל זקנו גורס ומגדל שערו, ויש פנים לגירסא זו, יען דהמתקן את גופו מתקן ומסלסל את כל שעריו שבראש ושבזקן ושבגבי עינים.

"ואף לדעתי יש הכרח לפרש ומגלחין זקנם שלא כפשטי', דלבד איסור תגלחת הנה מציינו כי גלוח הזקן הוא סימן לדאגה ועצבות וצער, כמו בירמי' מ"א ויבאו אנשים מגולחי זקן וקרועי בגדים ומתגודדים וכו' ומבואר שם שבאו בציונים אלה לאות צער ואבל על חרבן ירושלים, וכ"מ פשטות הלשון גבי איסור טומאת כהן למת אמר (פ' אמור) לא יקרחו קרחה בראשם ופאת זקנם לא יגלחו ובבשרם לא ישרטו שרטת, והפירוש הוא שכל אלה הדברים היו עושים קרובי

מ.ו. מכתבו של הרה"ג וכו' אברהם נתן איילבערג אב"ד גזיערז הנדפס בקובץ "וילקט יוסף" מח' י"א סוף קונטרס כ' מכתב ח'.

המת לאות צער ואבל, וא"כ איך אמר כאן ההיפך שלאות שמחה ורצון מגלחין זקנם. וכן קשה מה שאמר בנוהג שבעולם אדם שידוע שיש לו דין לובש שחורים ומגדל זקנו, והלא לבד מה שמבואר שגלוח הזקן מורה על צער ודאגה עוד מצינו שגידול הזקן הוא ענין תענוג וכבוד, וכמ"ש בברכות י"א, א משל לאחד שאומרים לו זקנך מגודל אמר להם יהי כנגד המשחיתים, ופירש"י שאומרים לו זקנך נאה ומגודל והוא אומר להם הואיל וקלסתם אותו אף הוא יהי כנגד המשחיתים, כלומר לתער ולמספרים שאביא עליו ואשחיתנו, עכ"ל [ראה מזה לעיל ח"ב פ"ה אות א']. ובשבת (קנב, א) אמרו הדרת פנים זקן, וכ"כ המפרשים בפ' קדושים שהסרת שער הפיאות והזקן הי' מורה סימן לעבדות ושפלות, ולכן צייתה התורה לישראל על זה, כדי שלא ירשמו עצמן ברשמי עבדות ופחיתות אלא בדרך כבוד וגדולה, וא"כ איך אמר בזה ההיפך שלאות צער ודאגה מגדלין זקנם.

"ולכן בהכרח צריך לפרש שהלשון מגדלין ומגלחין כאן אינו כפשוטו אלא ענינו תיקון והעדר התיקון כלומר בנוהג שבעולם אדם שיש לו דין עמוס בדאגתו ואינו דואג לתיקון בגדיו אלא מניחו להתגדל כמו שהוא, משא"כ ישראל מתקנין עצמן בבגדם ושערם (וכגירסת ספר המנהיג שהבאנו), ואין להאריך עוד".

ובזה יובן מ"ש בס' "גבעת ירושלים" על הירושלמי (וינה, תרל"א) בעמ' 17: "... לדעתי ברור הוא שטעות נפל בירושלמי ותחת מגדל צ"ל מגלח, ותחת מגלחין צ"ל מגדלין, כי גילוח הזקן הוא סימן לבכי ואבל בישראל כמ"ש ויבאו אל יוחנן בן קרח מגלחי זקן (ירמי' מ"א) מ"ז".

ובכלי חמדה עה"ת (פ' תצא אות ז'): "הנה ז"ב ומוסכם מכל החכמים דגילוח הזקן במספרים אף שלא כעין תער בדורות הקודמים הי' לחרפה ולבוז... ואני הראיתי לדעת לתשובת המינים שרצו להוכיח

מירושלמי דמגלחין זקנם לומר דכל גילוח שאסרה תורה הוא רק על מת כמו שאר הלאוין שנאמרו בתורה בזה והראיתי להם דבר אחד מהחפשים היותר מפורסמים שברור בעיניו שט"ס בירושלמי וצ"ל מגדלין זקנם מטעם זה דגילוח הזקן במספרים [אף] שלא כעין תער בישראל לא הי' סימן שלות כי אם סימן אבילות".

עוד בענין זה שגילוח הזקן הוא משום היפך השמחה והכבוד והתענוג והתפארת וכו' ראה לעיל ח"ב פי"ט.

י

עוד ראי' שהגירסא אמיתית במדרש היא "מגלחין שערין", דהנה הלשון "ומגלחין זקנם" הפי' לכאורה גילוח בתער. אך כיון שזה אסור מה"ת, ועל כרחך הפי' במספרים כעין תער, א"כ יוקשה על כל הפוסקים גדולי הראשונים והאחרונים המובאים לעיל שכתבו לאסור גילוח הזקן במספרים כעין תער, ואיך חלילה שכחו כל אלו רבוותא קמאי ובתראי דברי המדרש (ירושלמי) שסותר להם, שכתב בפירוש שמגלחים זקנם בער"ה, והפי' במספרים כע"ת, וע"כ דמותר לכתחלה!?! אלא ודאי שהי' הגירסא לפניהם "ומגלחין שערם", וכנ"ל^{מח}.

י

באמת גם בפשטות הענין אינו מתיישב כלל הלשון "מגלחין זקנם", דהא קאמר שם דמשום שמחה והידור גופו להראות שהם בטוחים בחסדי ה' לובשים בגדי כבוד ומגלחים ומסתפרים, וא"כ למה נקט זקנם לבד וגם אין שייך לומר דרק זקנם לבד מגלחים ושערתם הם

מח. שו"ת מנחת אלעזר ח"ב סי' מ"ח, אבל לכאורה צע"ק בדבריו, שהרי בדוחק עכ"פ יכולים לפרש תיבות "מגלחין זקנם" על מספרים שלא כעין תער (כ"כ בשד"ח כללים מע' הגימ"ל אות ע"ה) או לתיקון "שערות ארוכות וליפות זקנו" (כפי' המראה פנים על הירושלמי שם). ואולי דייק הבעל מנחת אלעזר במלת "מגלחין" דע"פ רוב קאי על גילוח התער או כע"ת משא"כ "מסתפרין" דכוונתו שלא כע"ת או תיקון, ועצ"ע. ובשו"ת דברי מרדכי סי' י"ח כתב: "... ולשון מגלחין לאו דוקא אלא ר"ל מסתפרין".

מניחים שזהו כאבילות ר"ל וניוול כמבואר בשו"ע והוא מצערי הנזיר גדל פרע שער ראשו?! א"ו פשוט דגם שערום כולם מסתפרים - וא"כ למה נקט זקנם יותר משערות ראשם - א"ו שאין הגירסא כלל "זקנם", רק נכתב בט"ס (או אולי במזיד מאיזה מעתיק קל בדעתו בימים הקדמונים וממנה נשתרבב בכמה ספרי הטור שלאחר כך) והעיקר כגירסת "שערן"^ט.

ח

עיינ בטור שם שכתב: "... ורוחצין ומסתפרין ע"פ מדרש [והעתיק הלשון כנ"ל] ... "ואחר שהביא דברי המדרש האלו מסיים שם הטור: "לפיכך נהגו לספר ולכבס בערב ר"ה". ואם איתא כמו שהם מפרשים, הי' צ"ל בדברי הטור בעצמו "ורוחצין ומגלחין", ולסיים "ולגלח ולכבס!"^י.

ט

יש להעיר דבשלחן ערוך השמיט אגדה זו המובאת בטור^{יא}.

י

אי' בפסיקתא דבער"ה הקב"ה מוותר שלישי, והוא ע"י התשובה (פסיקתא פסקא כ"ח ולקחתם לכם אות צ"א: באין ישראל בר"ה ועושים תשובה הקב"ה מתיר להם שלישי עונותיהם, עיי"ש בהגהות הר"ש בובער). ולכן אין הסברא נותנת שיגלחו זקנם אז ח"ו^{יב}. ועוד, דהרי איתא במדרש (ירושלמי) שם שעושים זאת לפי שיודעין שהקב"ה יעשה להם נס. וכי אם הם יגלחו הן סומכין על הנס דיתרחש להו ניסא להתנוסס מפני קושט שלהם

מ.מ. שם.

ג. עמודי ארזים דף נ"ד, ולכאורה צ"ע בדבריו שהרי גם לפי המביאים הגירסא "שערן" במקום "זקנם" עדיין גורסין "מגלחין" וכנ"ל אות ג'. וא"כ קושייתו במקומו עומדת, דגם לפי דבריהם אינו מובן המשך לשון הטור.

נא. שו"ת דברי מרדכי סי' ח"י.

נב. עמודי ארזים דף נ"ד.

אף בלי תשובה. וראה בהגהות זית רענן להרב מג"א על דברי הילקוט שמעוני פ' ואתחנן הנ"ל שכתב שם "שיודעין שהקב"ה עושה להם נסים כשישובו בלב שלם"^{נג}.

ויש להעיר מהנתבאר לעיל דלכל הדיעות יש ענין בגידול הזקן ופשוט הוא בנגלה דתורה וביחוד וביתר שאת בפנימיות התורה אשר בשערות הזקן קדושה נעלית ביותר וביותר.

וא"כ מסתבר לומר אשר לפני ר"ה, כשצריכים לעשות תשובה, לא יזלזלו בענין כזה.

יא

מ"ש בטור (וירושלמי) כהגירסא שלפנינו "ומגלחין זקנם" - היינו הזקן לבד החמשה פיאות, (ואפ"ל לפי"ז דפי' "מגלחין" קאי על גילוח התער ממש). [אמנם בימינו מכיון שיש כמה דיעות מה הן הפיאות ע"כ ודאי א"א ליגע בזקן כלל]^{נד}.

[ויש להעיר שכן נוהגים רבים בימינו לגלח זקנם במקומות שהן (לפי דעתם העני') שלא במקום הפאות, כמו בלחיו, סביב לגרונו, וכו'].

וע"ד זה תירץ הגאון בעל "חידושי הרי"ם"^{נה}, וז"ל: "אי בטור בערב ר"ה מגלחין זקנם, וי"ל כי שס"ה ימים שבשנה הם נגד שס"ה לא תעשה שבתורה, וכל יום הוא נגד ל"ת אחר, וערב ראש השנה הוא כנגד לאו של לא תשחית את פאת זקנך, ובזמנים הקדמונים ידעו באיזה מקומות הם הפיאות והי' משום מצוה לגלח שער השערות ולהניח הפיאות שיהי' ניכר כי בזה הוא מקיים מצות לא תשחית, אבל עכשיו אסור משום דאין אנו מכירים ויודעים היכן הן הפיאות"^{נו}.

נג. שם דף נ"ה.

נד. שו"ת צ"צ חיו"ד סי' צ"ג ס"ק כ' [כ"א]. הביאו בשדי חמד כללים שם ובכ"מ.

נה. חידושי הרי"ם עה"ת: ראש השנה. שיח שרפי קודש ח"א סי' תפ"ח. תולדות הפוסקים דף ע"ו. פינות הבית סי' ק"ו.

נו. כ"כ הרבה מהראשונים, ראה טוש"ע יו"ד סי' קפ"א ונ"כ, לעיל ח"ב פי"י.

וכע"ז תירץ גם הבעל "בן איש חי" (הגאון רבי יוסף חיים מבאגדאד) בספרו "שו"ת תורה לשמה" (מכת"י - ירושלים תשל"ו) סימן ש"צ: "שאלה . . . גם תמהים אנחנו עמ"ש במדרש והביאו הטור סי' תקפ"א מנהגו של עולם אדם יש לו דין לובש שחורים ומגדל זקנו וכו' אבל ישראל אינם כן לובשים לבנים ומתעטפים לבנים ומגלחים זקנם וכו'. על כן יורנו המורה לצדקה ושכמ"ה. תשובה . . . שער השפה . . . שרי גם ע"פ הזוהר לחתוך מה שמעכב האכילה . . . והשתא ממילא מובן דברי המדרש מ"ש מגלחים זקנם קאי על שער השפה שבאמת גם שער השפה הוא בכלל הזקן ונקרא זקן אלא שהותר לחתוך כאן מה שמעכב האכילה והואיל והי' זה ידוע אצלם שכן הי' המנהג מימות הראשונים לתקן שער השפה לכן אמרו במדרש סתם מתגלחים זקנם ולא חשו לפרש להדיא שער השפה דלא אתי למטעי מאחר דידוע הוא, והי' זה שלום ואל שד-י ה' צבאות יעזור לי..."

[ריכוז הדעות בענין העברת הזקן שלא במקום הפאות ומה שי"ל בביאור שיטתם - ראה לעיל ח"ב פ"י. ובענין גילוח השפם ראה שם פי"א].

נספח:**ע"ד סמכות שיטת ה"אגרות משה" זצ"ל****בענין מכונות גילוח**

מכתב תשובה זו הי' למראה עיניו של

מרן הגאון **רבי חיים קניבסקי שליט"א**

וזה לשון תגובתו:

יפה כתבת
 "יפה כתבת"

Rabbi Moshe Wiener

3001 West 37 St.

Brooklyn, NY 11224-1479

משה ניסן ווינער

מח"ס: • הדרת פנים זקן

• כבודה בת מלך

בס"ד. יום ראשון לסדר "והייתם נקיים מה' ומישראל", תש"ע

בתגובה על הופעת הס' "תספורת הזקן במספריים וסם" (ניו יארק, ה'תש"ע), קבלתי מכתב "כרטיס" (בהעלם שם מחברו) בזה"ל:

"בס"ד. כבוד הרב ווינער נ"י, למה אתה משמיט**כסדר דעתו של פוסק הדור הגר"מ פיינשטיין זצ"ל****שהתיר. האם אין בזה עיוות."**

והנה במענה על דבריו [למען היות נקיים מה' ומישראל, ולזכות את

הרבים]:

(א) "דיו לעבד שיהא כרבו" (ע"פ ברכות נח, ב). והלא הגר"מ פיינשטיין זצ"ל עצמו לא העלה ההיתר שלו על הכתב ובדוקא, וטעמו ונימוקו עמו. וכמו שהעיד הרב מיכל זלמן שורקין שליט"א בספרו מגד גבעות עולם, עמ' צו: "שמה שהגר"מ [פיינשטיין] זצ"ל לא רצה לכתוב תשובה באגרות משה להתיר את השימוש במכונת גילוח, הוא מטעם שהי' סובר שהגם שאין כאן לאו של השחתה, מ"מ צורת היהודי הוא רק בזקן!" ומה אנן נעני אבתרי?

(ב) בספר הנזכר ("תספורת הזקן במספריים וסם") לא השמיט דעת הגר"מ פיינשטיין זצ"ל. ואדרבה, האריך בעמ' 6 להביא דברי גדולי דורנו (כולל הגאון ה"סטייפלער" זצ"ל, הגאון בעל שו"ת באר משה זצ"ל, ולבח"ל

- הגר"ש אלישיב [שליט"א], הגאון בעל שו"ת שבט הלוי שליט"א, הגר"מ שטרנבוך שליט"א (ועוד) אודות "דעת גדול אחד להתיר". ורק היות שיש מהנ"ל שהביעו דעתם בחריפות וכו' נגד ההיתר שאומרים בשם הגר"מ פיינשטיין זצ"ל - הנה "כבוד וכו' הסתר דבר" (ע"פ משלי כה, ב), ולכן שמו של הגר"מ פיינשטיין זצ"ל לא נזכר בפירוש בספר הנ"ל. [ויש להעיר שגם גדולי הרבנים הנ"ל לא הזכירו דעת הגר"מ פיינשטיין זצ"ל בזה בספריהם (חוץ מהגר"מ שטרנבוך שליט"א) - כ"א רק במכתבים וכו'].
 (ג) לא עלינו תלונותיכם, כ"א על כל גדולי הפוסקים שהאריכו בספריהם אודות דין מכונות גילוח - ולא מצאו לנכון להזכיר שיטתו להקל של הגר"מ פיינשטיין זצ"ל (אולי מטעם שההיתר שאומרים בשמו - הוא בעצמו לא כתבו בכתב בתשובותיו בשו"ת אגרות משה, וכו"ל). וכן מצינו בשו"ת מנחת יצחק (ח"ד סקי"ג סקכ"ה) שכתב "וחזיתי בספרים של גדולי האחרונים בתקוה למצוא סמך למנהג העולם להקל, אבל לא רק שלא מצא תי היתר, אלא כתבו בפירוש להחמיר" - ולא הזכיר כלל דעתו הידוע של הגר"מ פיינשטיין זצ"ל. וכן בשו"ת שבט הלוי (ח"י חיו"ד סקל"ו, ובעוד כו"כ מתשובותיו) העיד שכתבו "כו"כ גדולי הדורות באין חולק שזה תער ממש" - ושיטת הגר"מ פיינשטיין זצ"ל לא הזכיר כלל. וגם בתשובתו של הגר"ש אלישיב שליט"א בנדו"ד (קובץ תשובות סל"ב) לא נזכר שיש שיטת הגר"מ פיינשטיין זצ"ל המיקל בנדון. גם הגר"ח קניבסקי שליט"א שהאריך נגד גילוח הזקן במספריים, בסם ובמכונות גילוח בספרו אורחות יושר ס"ה - ולא הזכיר בשם הגר"מ פיינשטיין זצ"ל להקל. ואדרבה - במכתבו הנדפס בס' הנ"ל (עמ' 4) כתב הגר"ח קניבסקי שליט"א "החזון איש אסר כל מכונה וכ"כ כל גדולי הדור" - ולא מצא לנכון להזכיר שיש יוצא מהכלל בשם הגר"מ פיינשטיין זצ"ל. וכן בפסק דין (מחודש ניסן, תשס"ח) שחתמו עליו גדולי דורנו שליט"א (כולל הגר"ש אלישיב, הגרא"ל שטיינמן, הגר"ש הלוי ואזנר, הגר"מ לפקוביץ, הגר"נ קרליץ, הגר"ח קניבסקי, הגר"ש אויערבאך, הגר" נתן צבי פינקל ועוד יותר מעשרים ראשי ישיבות - שליט"א) אודות "פירצת מכונות הגילוח, אשר אסרוהו רבותינו גדולי הדור" - ולא הזכירו דעת הגר"מ פיינשטיין זצ"ל כלל.

[ויש להעיר גם מתשובת הגאון רבי יעקב קמנצקי זצ"ל (שבודאי הי' ידוע לו שיטת הגר"מ פיינשטיין זצ"ל בנדון) בספרו אמת ליעקב (על ד"ח

שו"ע - יו"ד סקפ"א ס"י - התשובה נכתבה לא' מנכדיו שליט"א): "ע"ד המי כונה גילוח, אין זו חומרא בעלמא . . ובאמת לא אדע אם גדולי אמריקא התירו להדיא, ויתכן ששתקו מפני שלא שאלום, והיו כמעלימים בידעם שלא יתקבלו דבריהם".

ונסיים מענינא דיומא שי"ל שמבואר בחז"ל שכבר בזמן חורבן בית מקדשנו מסרו נפשם ע"ז, עי' יפה ענף לאיכ"ר ה, ה: "אולי גזר כי יגלחו שערם ולא ימצאו להם פאת ראש וזקן והמה לא שמעו בקולו והקשו עורף ולז"א על צוארנו נרדפנו". [ולא הסירו זקנם ע"י מספריים כעין תער או ע"י סם].

בכבוד ובהוקרה,

משה ניסן ווינער

גב. בכללות ענין הסתמכות על גדול הדור המיקל לעומת רוב פוסקים המחמירים, יש להעיר מדברי הגאון רבי ישראל סאלאנטער זצ"ל (בהקדמת ס' אור היום בענין בין השמשות - ווילנא, תרס"א), שאפילו את"ל שיש לאחוז כשיטת גדול הדור המיקל "נגד כל הפוסקים האחרים לפי שהוא ראוי לדחות את כולם" (ע"ש שכוונתו על שיטת הגר"א בענין בין השמשות), הנה מ"מ - "מי שאוחז את קולותיו מחוייב לאחוז [גם] את חומרותיו". [ועי' אג"מ או"ח ח"ב סימן ס שאין לנהוג כמו הגר"א כשהוא נגד רוב הראשונים אלא מי שנוהג כמותו בכל דבר].

הוספה לאחר זמן: לאחרונה י"ל שו"ת שבט הלוי חי"א ושם בחי"ד סי' קצח: "בענין מכונת גילוח . . הנה מוסכם בפי כל גאוני עולם מאז . . אין בינו לבין תער הנקרא תער ולא כלום . . וגם הגאון איגרות משה שרצה להקל במכונה דעכשיו . . המציא סברא . . וסברא זו אינה נכונה ולא נתקבלה". יידוע בשם האג"מ זצ"ל..וכן לא קבלוהו הרבה גדולי עולם ... וכן שמעתי בעצמי מהגאון ר' שלמה זלמן אויערבאך זצ"ל שתמה מאוד על שהוצע הצד הזה" (הרה"ג ר' פסח אליהו פאלק, מח"ס שו"ת מחזה אליהו, בקובץ "עם התורה" מהדורא ה' חוברת ט' תשע"ח - י"ל ע"י צעירי אגודת ישראל ארה"ב). ועד"ז כתב בשו"ת תשובות והנהגות ח"ה סרס"ד: "בשם הגרמ"פ זצ"ל..גוף הסברא להתיר אינה מוכרחת וקשה להקל באיסור תורה. ונראה למעשה, שאין להתגלח במכונה, שראוי לחשוש בחשש דאורייתא על עשרה לאוין".

לע"נ

אדוני אבי היקר באנשים

אוהב ואהוב על הבריות

מוכתר במעלות ובמידות תרומיות

רודף צדקה וחסד

ר' זאב וואלף ב"ר יצחק ע"ה

ווינער

נלב"ע ש"ק פ' יתרו, כ' שבט תשע"ו

תנצב"ה

ISBN 978-0-359-93557-4 90000

9 780359 935574